

Panyi Adrienn

AZ APAFI FEJEDELMEK MAGÁNBIRTOKAIRÓL

„...hogy szeretett hercegi férjem már sok idő óta betegen fekszik, a mit neki azon nyomorult állapot okozott, melybe erdélyi birtokaiban szenvedett romlása, ... jogos és kiutalt követeléseinek kifizetése szerfelett könyörtelenül oly soká elhalasztatott. Én is annyira pénz nélkül vagyok most, hogy anyyim sincs, hogy őt szükségében segíteni bírjam, elannyira, hogy ha a világ nagy hatalmi ezt látnák, bosszankodnának felette, hogy egy olyan hű fejedelmet, a ki boldogult atyjával együtt fejedelemséget, országot és népet, jószágait és vagyonát hűségüktől indítatva s engedelmességétől megvakítva, együgyű alattvalói szeretetből feláldozta és elhagyta, ily nyomorultan elveszni engedhetnek és sem Huszt várának csekély vételárát nem fizetik meg, ... sem a neki az erdélyi fejedelemségről lemondásért ígért évenkénti 10.000 forint pensióból négy év óta egy karjacárt sem fizettek, holott ő felsége az erdélyi fejedelemségből is azóta sok millió jövedelmet húzott.”¹

Az idézett levelet, II. Apafi Mihályné Bethlen Kata vetette papírra a bécsi udvari kamarának címezve. A sorok hűen tükrözik az 1690-es évek végi, és 1700-as évek elejei állapotokat II. Apafi Mihályra és feleségére, Bethlen Katára nézve.

II. Apafi Mihály még gyermekkorában, 1681-ben fejedelemmé választott, apja, I. Apafi Mihály életében. A Porta, csak 1684-ben ismerte el beráttal, mint választott fejedelmet. Apja halála után 1690-ben mégsem ő az, aki adhnámét nyert a töröktől, hanem Thököly Imre. Sem a Porta, sem a bécsi udvar nem ismerte el törvényes, legitim uralkodónak, azonban, Erdély számára mégis ő a fejedelem, és annak is tartotta magát. Bethlen Katával kötött házasságát a bécsi udvar nem nézte jó szemmel. Ennek oka az lehetett, hogy Lipót császár, aki Apafi gyámja, megkérdezése és jóváhagyása nélkül kötött meg a frigy. Eme „súlyos” szabályszegés mellé felsorakozott a magán és fejedelmi birtokok kérdése. Az udvar és az erdélyi főurak is igyekeztek minél nagyobb hasznot húzni maguknak és jogosan, vagy jogtalanul, de elperelni a hatalmas Apafi jószágokat, amelyeknek jövedelmezősége nem volt elhanyagolható. Mivel a bécsi udvar felé a birtokviszonyok nem rendeződtek olyan gyorsan és eredménnyel, ahogyan az

¹ *Jakab Elek*: II. Apafi Mihályné Bethlen Kata hagyatéka, I. közlemény. Századok 1881. 671. (továbbiakban: II. Apafi Mihályné)

remélték, valamint Apafit sem szerették volna a fejedelemség élén látni, megparancsolták Bécsbe való felvitelét.

1697. március 2-án keletkezett az a nyilatkozat, amelyben II. Apafi Mihály lemond erdélyi fejedelmi jogairól és címéről is „...a királynál ő Felségénél Audientiája délest hetedfél órakor, Urunknak ő Nagyságának, ezt nyújtotta be Memorialéban, szóval is ezeket proponálva.”² 1701. június 10-én hivatalos dokumentumban, I. Lipót császár római szent birodalmi hercegi címet adományoz II. Apafi Mihály részére, utódai a római szent birodalmi grófi méltóságot viselhetik.

Azonban, ahogy Kata levelében is olvasható az évi 10 000 forintot sem kapták meg, ami a hercegi címmel járt volna. II. Apafi Mihály Bécsben sem szeretett volna lemondani a megszokott kényelemről és fényűzésről. 1705. április 15-én rendeli el, hogy szüksége van egy kert locsolásával foglalkozó emberre, további szobrok és vázák kelljenek a kertjébe, a díszkertet bővítsék ki szőlőskerttel.³

Miből tudta fedezni a luxuskiadásait Apafi? Sajnos csak kölcsönökből. Hatalmas adósságot hagyott hátra halála után 1713-ban, amit felesége igyekezett törleszteni erején felül, nem kis áldozatok árán.

1702. november 10-én a frankfurti vendéglősnél, Peschmann Péternél hagy zálogba 8 ezüst tálat, 12 fejedelmi címeres ezüst tányért, ezüst kávékannát, ezüst lámpát és teás edényt, ezüst kávékanalak és szelencéket.⁴

1711 és 1713 között II. Apafi Mihály számolatlanul veszi fel a kölcsönöket, zálogosítja el még meglévő birtokait, csakhogy fenn tudja tartani magát. Például Fekete Péter örököseinek zálogba adja a gálfalvi malom jövedelmét 3500 rajnai ft-ért, 1712-ben gróf Gyulai Ferenc részére zálogosítja el az anyjától megörökölt Udvarhely várát a birtokokkal, a csiki vashámort, máramarosi birtokrészét, 8000 magyar ft összegért. Néhai Hózman Jánosné özvegyének 1712-től 10%, majd 6% kamattal, 10 000 rajnai ft összeggel tartozott. Az unitárius egyház felé, hasonló kamatfeltételek mellett 4000 rajnai ft a tartozás. Szent Keresztesi András úrtól Bécsben 20 564 ft-ot kért kölcsön. A ránk maradt, halála után 1719. április 22-én íródott adósságjegyzék 46 040 rajnai ft-ot és 18 krajcárt rögzített.⁵

1714 szeptemberében az összesített adóssága 1 089 965 ft volt. Kata erején felül próbálkozott a visszafizetéssel, de 1718. szeptember végére is csak 1 051 729 ft-ra tudta leapasztani a tetemes összeget.⁶

Kata nem látott más kikutat, 1722-ben a bécsi udvari kamaránál, szerződésben lemondott minden birtokáról és férjétől örökölt jószágairól. Az adósságba évente 20 000 ft-ot fizetett, félévente 10 000 ft-ot. A birtokok a kincstárra szálltak át, de élete végéig birtokolhatta, saját birtok igazgatója mellé egy fiscusi társigazgatót is kineveztek. Kata élete végéig nem tudta kiegyenlíteni a számlát,

² *Jakab Elek*: Az utolsó Apafi. Történelmi Tár, XXI. kötet 1875.(továbbiakban: *Jakab*: Az utolsó Apafi). 267-268

³ *Jakab*: II. Apafi Mihályné. 671.

⁴ Ua. 670.

⁵ Történelmi lapok: II. Apafi Mihály választott fejedelem halála után készült adósságjegyzék. Kolozsvár 394 – 395.

⁶ *Jakab*: II. Apafi Mihályné 674.

amit férje örökül hagyott rá. Halála után a birtokok egyben maradtak és jövedelméből a hitelezők felé törlesztettek.⁷

A Kata által tett szerződést többen is támadták, főleg az Apafi leányág, akik szerint szó sincs arról, hogy nem lennének örökösök, lehet a férfiág kihalt, de a női ág tovább ment, és Kata csak a saját birtokairól és a jegyajándékba kapott jószágokról nyilatkozhatott a többiről nem volt joga szerződést tenni.⁸

De melyek is voltak az annyira irigyelt Apafi birtokok, amelyeket mindenki meg akart szerezni, aki csak rokonságban vagy bármilyen nemű kapcsolatban is volt a fejedelemmel vagy családjával?

Az egyik legvitatottabb birtok Huszt. Huszt, Rhédey Ferenczné Bethlen Druziánia birtoka, egészen 1670-ben bekövetkezett haláláig, utána fiskális birtokként szerepel. 1665-től jövedelme folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott. Az uradalom része volt Sziget, mely a jövedelmek jelentős részét adta, de 1680-tól kiválik belőle, és önállóan szerepel tovább, a gazdasági naplóban is megtaláljuk ezt a módosulást.⁹ Husztra vonatkozóan, I. Apafi Mihály korából két feljegyzés is található, melyek igen részletesek, az 1684. és 1685. évi állapotokat rögzítik. Később, II. Apafi Mihályné Bethlen Kata kérésére készült 1700-ban egy felmérés, inventárium. Az 1684. március 9–16. között készült leírás, a huszti várról, udvarházról, tartozék épületekről és azok berendezési tárgyairól ad részletes információkat. Megismerhetjük belőle a régi és új udvarházat, a sütőházat, öreg palotát, major házat, mosó és darabont házat, a tégláégetőt, serfőzőt, ispotályt. Megemlékezik a csűrösről, veteményesekről és a díszkertekről is.¹⁰

Az 1685. augusztus 17-én kelt leírás főleg az uradalom mezőgazdasági ágáról ad hű képet. Felsorolja a veteményesben termesztett zöldségeket, a gyümölcsfák fajtáit, vetett fűszernövényeket (pl. torma, tárkony, murok, ugorka stb.), meg tudhatjuk, hogy a virágos kertben nyílnak bazsarózsák és liliumok is. Az uradalom részeként felírásra kerültek a makkos erdők, szőlők, halastavak, malmok, a puskatöltő malom. A papíros tartalmazza, hogy e birtok – Huszt – I. Apafi Mihályné Bornemisza Anna fejedelemasszony birtoka.¹¹

A legtöbb vitát Huszt mellett, Fogaras váltottak ki. A császári udvar és Bethlen Miklós szerint azokat Anna a fejedelemtől nem jogszerűen kapta, nem is adományozhatta volna oda, és mivel jogosulatlan volt már rá Anna is, II. Apafi sem örökölhette, mint fiskális jószág a királyi kamara és egyben a császár tulajdona, melyről a császár szabadon rendelkezhet, akár tovább is adományozhatja, példának okáért Huszt és Fogaras a kincstár kezébe jusson, a radnóti birtokok pedig mindjárt Bethlen Miklósnak. Bethlen Miklósnak feltett szándéka volt megszerezni a radnóti birtokokat, mégpedig a császári udvarnak tett nagy szol-

⁷ Ua. 657.

⁸ Ua. 678- 679.

⁹ *Lukinich Imre*: Erdély területi változása a török hódítás korában 1541- 1571. Budapest, MTA. 1918. 484. (továbbiakban: *Lukinich*: Erdély területi változása) 482.

¹⁰ <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm?v=pdf&q=WORD%3D%28bornemisza%20anna%29&s=DAT&m=0&a=rec> Registrata UC 123: 2 (a) sorszám alatt (letöltés ideje: 2013. május 11.) UC = urbaria et conscriptiones

¹¹ Uo.

gálatai jutalmául. Persze, hogy minden jogi hézagot igyekezett megkeresni és a felséges császár elé tárni, bizonyítván, nem II. Apafi a jogosult.¹²

Egyébiránt is a ránk maradt források (Cserei Mihály krónika, Inczédi Pál naplója, Czegei Vass György naplója, Paskó Kristóf diáriuma) és levelezések abba az irányba mutatnak, amit maga Jakab Elek is megfogalmaz a II. Apafi Mihályról írt könyvében, hogy Bethlen Miklós inkább volt annak ártására, mint hasznára, és tevékenyen hozzájárult II. Apafi elveszejtéséhez, fejedelemségből való letételéhez. Ugyanakkor a jeles úr, magán naplójában mindezen vádakát cáfolta, váltig bizonygatva, mindig Erdélyt és a fejedelmet tartotta szem előtt munkálkodása során, de ezt sajnos már kortársai sem így ítélték meg.

Mire támaszkodott Bethlen Miklós és a császári udvar mikor perelni akarta a fejedelmet a birtokok miatt? I. és II. Apafi Mihály fejedelmi kondícióira, melyben a rendek feltételül szabják, hogy a per vagy megszakadás miatt a kincstárra maradt fiskális birtokokat, a fejedelem sem magának nem veheti el javai gyarapítására, továbbá nem ajándékozhatja feleségének és gyermekeinek sem, de a rendek jóváhagyása mellett jó célból valamely nagy szolgálatot tett, arra méltó egyénnek tovább adhatja.¹³ Tehát szerintük Huszt és Fogaras jogtalan adomány volt a fejedelem részéről feleségének.

Csakhogy két ponton is támadhatónak látszik a szerintük megdönthetetlen érv. Az első, hogy 1669-ben a rendek részéről van egy záradék kiegészítés: „hogy az eddigi ily adományok a perrel – keresés útja fennhagyás mellett, az adományosok kezén maradhatnak”.¹⁴ Fogaras tehát melyet 1664. szeptember 24-én a rendek 80 000 ft-on inscribálnak Annának és két fiának (Gergely és Gyurkó – P. A.) jogos adomány, mert bár a fejedelem tetszésére adják, de mégis csak a rendek adományozzák oda, nem közvetlenül a fejedelem.

Maradt ránk egy összeírás mely 1693. december 31-én kelt, nem tartalmazza ugyan Apafi összes birtokolt települését, hanem csak párat emel ki a jobbágyokra vonatkozó úrbéri összeírás: Felsőróna, Karancsfalva, Sugatag, Kernec, Tribuca, Farkasrév, Fejérpatak, Aknaraho, Bocsko, Kabolapolyana.¹⁵ Tehát 1693-ban ezek is II. Apafi tulajdonát képezik és azt is tudjuk, hogy 1696-ben Radnót is a kezében volt még.¹⁶

Azonban Bethlen nem csak a radnóti javakat nézte ki magának, hanem az eredetileg a Thököly nővérek kezében lévő, de azt elzálogosítva már II. Apafi javát képező Hunyadvár, Küküllővár, Illye és Cseh településeket is. Ezeket egy egyszerű szerződés keretében kívánta megszerezni Thököly Évától, Katától és Máriától. 90 000 ft-ot ajánlott fel a nővéreknek, ha azok felbontják Apafival a szerződésüket és neki adják át az említett birtokokat. A három hölgy nem csak fontolóra vette az ajánlatot, hanem azonnal cselekedett is. Tudatták, hogy az

¹² *Jakab*: Az utolsó Apafi 16 – 17.

¹³ Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIV. kötet (1664 – 1669) Szerkesztette: Szilágyi Sándor, Budapest, 1889. (továbbiakban: EOE XIV.) 245-249.

¹⁴ *Jakab*: Az utolsó Apafi 20.

¹⁵ <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm?v=pdf&q=WORD%3D%28apafi%29&s=DAT&m=7&a=rec> Irregrata UC 5:8. sorszám alatt (letöltés ideje: 2013. május 11.)

¹⁶ *Jakab*: Az utolsó Apafi. 65.

érvényben lévő szerződést annak okán mondják fel, hogy Apafi, rossz gazdája volt a javaknak, azok nemhogy nem gyarapodtak, hanem egyre romlottak, vesztettek értékükből, sőt feléjük való tartozását sem róttá le a fejedelem.¹⁷ Bethlen mindezt megerősítette azzal is, hogy tulajdonképpen anyai ágon ezek részben őt illetik, és ¼ részben Apafi jogtalanul bírja.¹⁸ Ezen felterjesztés egészen a császárig jutott, aki rendelkezett is a kérdésben. Csak éppen nem úgy, ahogyan a szövethetők azt szerették volna. A császári rendelkezés kimondta, hogy Huszt és Fogaras fiskális jószág, azokat Apafi maradéktalanul szolgáltassa a kincstár kezére.

A Thököly birtokok pedig Apafi kezén maradnak mindaddig, amíg perdöntő bizonyítékot nem szolgáltatnak arra vonatkozólag, hogy azokat Apafi jogtalanul bírja.¹⁹

1695-ben Huszt és Fogaras még mindig nincs a kincstár kezében, sőt Apafi Radnóttal kapcsolatban sem igazolta ahhoz való jogát. A császár sürgeti, tegye meg a szükséges lépéseket végre. Apafi csak annyival érvelhet, anyjától örökölte azokat és a radnóti birtok 1662 óta anyja tulajdonát képezték.

Az udvar már nem elégszik meg a birtokok elperlésével, újabb ötlettel állnak elő, mely Apafira nézve már igen súlyos jövőt vetít előre.

1696-ban a császári udvar követeli, hogy a gyermek Apafi tegye le a császárra a hűség esküt. Az eskü mellett birtokairól is rendelkezik, ami inkább már nyílt parancsnak fogható fel. Fogarast és a fejevári birtokokat váltsák ki tőle, úgy, hogy a helyőrségtartási jog és a kiváltási jog ne sérüljön. Kapja meg Fogarasért cserébe Szatmár várát a hozzá tartozó birtokokkal egyetemben. Ugyan ez a vár számít kárpótlásnak az elveendő Thököly birtokokért, a monorai, csergedi területekért, ami kb. 100 000 német tallér értéket képvisel, ugyan ilyen értékben még Magyarországon is kapjon birtokokat. Viszont a vitatott Huszt várát, sóaknákat, és jogos erdélyi örökségei mind megtarthatja.²⁰

Érthető módon Apafi nem szeretne belenyugodni ilyen könnyen a császári rendelkezvénybe, és mozgósítja egyik hű emberét, Gulácsi Albertet, aki titkos tanácsos volt mellette, lépjen fel az udvarnál érdekében. Gulácsi, 1696. május 28 – án indul tárgyalni Bécsbe.²¹

Gulácsi az alábbiakat írja naplójába: „a mikor minden méltóságától, titulusától, címétől, fejedelmi ékességéből le akarják vetkeztetni... másodsor váraitól... hunyadi, illyei, küüllővári, szigethi, szilágycsehi és többi zálogba bírt jószágaitól, Fogarastól, Huszttól... harmadszor édes hazájából Erdélyországotól is ki akarják Szathmárra küldeni, és így majd semmivé tenni a világon.”²²

Erdélyben a rendek inkább szeretnének már kihátrálni az „Apafi kontra császári udvar – kié is a birtok” pereiből. A császár úgy véli a rendeknek is tárgyalni kell az ügyet és abban állást foglalni. A rendek háritanak. Valóban folytatnak

¹⁷ Ua. 66.

¹⁸ Ua. 67.

¹⁹ *Jakab*: Az utolsó Apafi. 68.

²⁰ Ua. 69 – 70.

²¹ Ua. 76 – 77.

²² Ua. 77.

tárgyalásokat, vezetnek peres ügyeket birtokokkal kapcsolatban, de itt nem egyszerű „ellenfelekről” van szó, itt egy császár és egy erdélyi fejedelem pereskedik egymással és ez meghaladja az ő feladatkörüket. Vagyis rendezzék saját belátásuk szerint, ők ebben nem hajlandóak a saját jól fel fogott érdekükben állást foglalni.²³ Apafinak a rendek előtt és a császár előtt is jelenése lenne a birtokok ügyében, de nem tesz eleget a kéréseknek. A kezdeti halogatás már túl egyértelmű, később súlyos betegségre hivatkozik, hogyan is mehetne ő el házától ily betegen, hisz neki már a végét jósolják.

A beteg Apafi helyett küldötte tárgyal, mégpedig a már említett Gulácsi Albert, aki Pekry Lőrinc grófot, Apafi feltétlen hívét keresi fel és kér tőle segítséget. Ketten jelentős sikereket érnek el, a Thököly birtokok tekintetében. A növények, újra Apafinak adják zálogba 1696. július 19-én Illye, Küküllővár, Csehi és Sziget területeket, amik hajdan 75 000 rajnai ft-ért volta elzálogosítva, most 105 000 rajnai ft-ért gyarapítják az Apafi vagyont, 14 évig kiválthatatlanul.²⁴

A Thököly birtokok kérdése tehát Apafira nézve kedvezően rendeződött. Azonban a radnóti birtokok kérdése még mindig nyitott és vitatott volt.

A császári udvar újabb érve az, hogy korábban II. Rákóczi György fejedelem kezében volt, onnan Bacsai Ákos fejedelem, majd Kemény János kapta, és így került I. Apafi Mihály fejedelem kezére, tehát fejedelmi birtok, nem magánbirtok, mint ilyen fiskális, ergo a kinestár tulajdona, miért nem mondott már le róla II. Apafi Mihály? A kérdés nagyon jó. A válasz pedig a közügyésztől érkezik és igen jó alapnak bizonyul. II. Apafi Mihály, fejedelem ugyan, de még nem nagykorú, nem töltötte be 20. életévét, így rajta nem lehet kereskedni, mert valójában akkor rendelkezhet majd felőlük, ha nagykorúságát eléri, az udvar a kérdést addig kénytelen lesz elnapolni.²⁵

Csakhogy felvetődik ezen a jogon egy másik kérdés is, amit Jakab Elek is boncolgat. 1696-ban mikor Apafival letetik a hűségesküt a császárra még nem nagykorú. Szerinte, csak akkor lett volna létjogosultsága az eskünek, ha az betöltötte a felnőttkort jelentő 20. évet. Maguk az esketésen résztvevők, többek között Bethlen Miklós is aláírásával igazolja a letett eskü tényét a dokumentumon, melyben benne foglaltatik feketén-fehéren, hogy II. Apafi Mihály ekkor 19 és ½ éves. Tehát az udvar intézkedései Apafival és birtokaival szemben jogtalanok, mert fiatalkorú. Tőle, a saját aláírásával ellátott dokumentumot bármilyen ingatlan átadásáról követelni nem lehetett volna, mert egy gyermek nem rendelkezhet azzal a vagyonnal, mely törvényesen csak felnőtt korában kerül a kezébe.

Apafi, bár fiatalkorú mégis köt szerződéseket, például kölcsönt vett fel 1698. október 12-én kelt levelében Kaczkó nevű ősi birtokára, 9000 magyar ft értékben.²⁶

A császári udvar a közügyész szavai alapján „meg volt fogva”. Bethlen úgy ítélte, hogy az udvar tehetetlen az Apafi birtokok ügyében, így megoldási javas-

²³ Uo.

²⁴ *Jakab*: Az utolsó Apafi 82.

²⁵ Ua. 84.

²⁶ Ua. 141.

lattal állt elő számukra, és nem utolsó sorban azért, hogy végre Radnótot magáénak mondhatta. Ugyanis ebbéli szándékától továbbra sem állt el. Azt javasolja, ha per útján nem lehet elvenni Apafitól, akkor vegyék meg tőle.²⁷

1699-es jobbágy és zsellér lakos összeírásból ismerjük az I. Apafi tulajdonát képező, szilágycsehi udvarházához tartozó kisebb rész jószágokat: Alsó- és Felsőszivágy, Felsőberegsgó, Egerbegy, Mosóbány, Örményes, Podinác, Borzlyuk, Pordánfalva, Totfalu, Vadafalva, Somos, Babucza, Kolbaszfalva, Patakfalva, Felső – Középső – Alsóvárca, Oláhhorvát, Benedekfalva, Lucanfalva, Szrészeg, Tohat, Sülelmed, Ardó, Dobjonújfalu, Illyésfalva, Kelences, Örmező, Szamosudvarhely, Inó, Hanisa, Kisgoroszló, Felsőszopor. Összesen 31 részjószág.²⁸

Erre azonban nem fog sor kerülni, mert nem sokkal később II. Apafi Mihály fejedelmet Bécsbe viteti a császár, ahol 1701-ben véglegesen lemond minden erdélyi jogáról, cserébe római szent birodalmi hercegi címet kap, évi járandóságot. Felesége évekkel később mehet csak utána, ekkor Apafi már 5 éve a császári udvar „foglya”. 1707-ben az erdélyi rendek megfosztják fejedelmi és nemesi jogaitól és az utolsó szál is leszakad mely Erdélyhez kötötte.

Még ez előtt, 1700-ban próbálja menteni meglévő birtokait és jogát azokra, a császár által írásos formában is megerősíteni. Leopoldhoz írt levelében, az anyjától örökölt Fejér vármegyei Kútfalvi birtokában kéri a megerősítést, utalva arra, hogy anyja azt, nővérétől Novaji Szentpáli Jánosné Bornemisza Zsuzsannától vérségi alapon kapta.

1700. december 14-i összeírás szerint Apafi javak: Huszt, Iza, Sziget, Száldobos, Táborfalva, Dulfalva (Máramaros vármegye).²⁹

1701. év fordulópont a magyar törvények értelmében. Ugyanis II. Apafi Mihály ekkortól számít nagykorúnak és tárgyalóképes félnek a birtokok szempontjából. Huszt várát el is adja a császár udvari kamarájának 175 000 rajnai talléron, a részét képező falvakkal és sóbányákkal. A szerződés 1701. augusztus 26-án kelt.³⁰

1702. év sem hoz változást Bethlen birtokszerzési terveiben, sőt a Rákóczi-ház is bejelenti igényét az Apafi birtokra. Az udvar, ahogy Bethlen érvel, már 7 éve neki ítélte a birtokot, de még mindig nem kapta meg. Annak értékét 25 000 rajnai Ft-ban állapították meg, ha többet ér a különbözetet a kincstárnak kell befizetnie. A kancellár úgy véli, ha nem kaphatja meg Radnótot, hát beérné Huszttal is. 1703-ban gyors fordulatok egymásutánja figyelhető meg az ügyben. március 2-án a császár Bethlennek adja Radnótot, majd 11 nap múlva újabb irat érkezik melyben nem csak, hogy nem adja a területet, hanem Apafinak tulajdonítja azt és védelem alá veszi őt és birtokát is. A radnóti birtok 1724-ig, II. Apafi Mihályné Bethlen Kata haláláig az Apafiak tulajdonát képezi.³¹

²⁷ *Jakab*: Az utolsó Apafi. 89.

²⁸ *Szabó T. Attila*: Bornemisza levéltár, In: Levéltári közlemények 17 – Értekezések. 1939. 250. (továbbiakban: *Szabó*: Bornemisza levéltár)

²⁹ <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm?v=pdf&q=WORD%3D%28apafi%29&s=DAT&m=5&a=rec> Registrata UC 155:8 sorszám alatt (letöltés ideje: 2013. április 8.)

³⁰ Ua. 156 – 157.

³¹ Ua. 152- 153.

Bethlen Miklós, Radnótot nem kapja meg, viszont Huszt birtokaival lesz gazdagabb szolgálataiért. De ebben sem lelhetne nagy örömét, mert 1708-ban panaszkodik, hogy se pénz, se birtok, hiába kapta ő meg Husztot, ha azzal még mindig a császár rendelkezik, ugyanis igaztalan vádak alapján – császári udvar felé hűtlenség vádja – vagyonát elkobozták tőle.

II. Apafi Mihály, Bécsben végrendelkezett 1706-ban felesége javára, abban az esetben, ha ő halálozna el kettejük közül előbb. Katára hagyja a következőket: Hunyad vára, Illye vára, Berettyén és Hátszegen levő nemesi udvarházat, Küküllő vármegyei várat, Szilágy Cseh várát Közép Szolnok vármegyében, az ezekhez tartozó javakat, mezővárosokat, birtokokat, praediumokat, részjószágoakat, havasokkal és minden jövedelmükkel, a Thököly nővérektől visszaszerzett birtokokat, a karnoki udvarházat Alsó Fehér vármegyében. Fogaras várában és annak környékén lévő zálogi jogokat. Alsó-Fehér vármegyében Balázsfalva kastélyát, az algyógyi udvarokat minden részével, Katát illeti majd. Ugyan ez vonatkozik Ebesfalvára, Almakerékre is. Kata is rendelkezik, ha ő hagyná el előbb ezt a világot, mint férje mindenben hasonló módon jár el akár a férje, és az ő javára írja a Torda vármegyei Bodonban lévő nemesi udvarházát.³²

1713-ban bekövetkezett halála után, a még meglévő birtokait, felesége Bethlen Kata örökli és birtokolja élete végéig.

Kata 1713-ban visszaszerezte a Thököly féle máramarosi területeket, cserébe átadta: Illyét, Szilágy Csehet, Magyar – Berkényt, Bajnitránt, Kelemenest és az Algyógyon lévő birtokrészeit.³³

1714. március 22-én II. Apafi Mihálynak atyai ágon rögzítik: Ebesfalva, Szászernye, Hondorf, Újfalu, Rudaly.³⁴

Ebesfalvai birtok részéről részletes leírás maradt ránk (Küküllő vármegye): Kastély, kertek, malom, erdő, szőlők, udvar, gyümölcsös, szántó, halastavak, pincék, istállók, díszkert. Szól az adókról is. Taxával tartoznak az örmények, akik jobb helyen laknak azok 8 forintot fizetnek, akik rosszabb helyen azok 4 Ft-al tartoznak, papjuk adómentességet élvezett. Volt egy előzetes megállapodás az örmények és a földesurak között, hogy amíg házaikat fel nem építik, életüket ki nem alakítják, 3 évig nem fizetnek adót. Külön kiemelik a medgyesi szász székhez tartozó sárosi jobbágyokat, akik a területükből egy részt zálogba adtak a földesuruknak. A református papok a földesurak jóvoltából a beszolgáltatott bárányokból $\frac{1}{4}$ részt kaptak, a jobbágyoktól zabot, Húsvétkor bárányt, ha azt adni nem tudták 3 tyúkkal tartoztak. Az oláh jobbágyok is cenzust fizettek földesuruknak, és 2 zsák gyapjút is adtak. A jobbágyok adózásának alapja a telek volt,

³² A dokumentumot, Dr. Fazekas István - bécsi levéltári delegátus - úrtól kaptam, II. Apafi Mihály hercegi kinevező okiratával együtt. Ezúton is köszönöm a segítségét és munkáját. Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofarchive Obersthofmarschallamt VIII. Testamente Kt. 629 1713/2 Apaffy, *Jakab*: II. Apafi Mihályné. 675.

³³ *Jakab*: II. Apafi Mihályné. 674.

³⁴ <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.html?v=pdf&q=WORD%3D%28bornemisza%29&s=DAT&m=0&a=rec> (letöltés ideje: 2013. május 11.)

telkenként adóztak, robottal tartoztak, ami 4 nap / hét volt, a terményekből tized fizetés, ahogy a bárányból, borból is.

Szászernye, (Küküllő vármegye) szőlő, szántó, erdő, halastó. Az itteni jobbágyok is census kötelesek voltak, akik közülük szőlővel is bírtak 1 Ft értékű mustot voltak kötelesek beszolgáltatni, robot kötelesek 2 nemes kivételével. Szászernyének tehát a sajátos jellege a szőlő lehetett.

Hondorffnál (Küküllő vármegye) nemesi kúria, magtár, istálló, kert, csűr, gyümölcsös, malom, rét, erdő, szőlő. Területén valószínűleg a sertés tartás volt kiemelkedő, mert a helyiek disznónként 15 dénárt, az idegenek 18 dénárt fizettek, míg a beadási tizedből, $\frac{1}{4}$ a református lelkészt illette meg.

Ujfalunál rögzítettek: (Küküllő vármegye) szőlő, szántó, rét, erdő.

Rudaly, (Küküllő vármegye) szántó, rét, erdő. Ujfalu és Rudaly tekintetében nem találunk adott forrásban információkat a taxáról és a jobbágyok kötelezettségeiről.³⁵

1714-ből marad fenn egy összeírás a II. Apafi javak tekintetében Algyógy és környéki falvakról: itt Algyógyon kívül még 19 kisebb települést említenek meg: Bozes, Mada, Wadistina, Renget, Erdőfalva, Bolsa, Tekerő, Porkura, Kalamanest, Banyica, Nagyoklos, Bosorod, Csikmó, Homoród, Hód, Kisalmás, Voja, Nyírmező, Bokonya. Férje után, Bethlen Kata tulajdonát képezték ezen falvak is. 1716-ból fennmaradt egy biztosító levél, amelyet Bornemisza János állított ki II. Apafi Mihályné részére, hogy a hölgy az algyógyi fürdőt szabadon használhatja továbbra is.³⁶

1722. február 4-én Bécsben kelt a már említett szerződés, amelyben lemondott a férjétől örökölt és saját birtokairól is.³⁷

II. Apafi Mihálynak és feleségének Bethlen Katának a szakirodalom szerint nem volt utóda és általában megjegyzik, hogy nem született vagy nem tudunk róla, hogy született volna gyermek. Ennek ellentmond egy 1696. július 22-i adat, „II. Apafi Mihály fejedelem első szülött leányocskáját halva idehozzák, a középkapuba elébe mentünk s a ref. Templomba kísértük, nem énekelünk, adtak 13 frt. 53 krt.”³⁸

Leopold császár 1701 augusztusában kelt levelében egy fél sor szól a „családi állapotokról”: „Apafi Mihály, neje, születendő mindkét nemű gyermekei nevében...”³⁹ A mondattöredék arra utal, hogy 1701 augusztusában nincs gyermeke a párnak. Arra nézve sem kerültek elő adatok, hogy további gyermekkorban elhalálozott utód lett volna, a lánykán kívül. Az Apafi birtokok így Kata lemondása

³⁵ <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm?v=pdf&q=WORD%3D%28apafi%29&s=DAT&m=0&a=rec> (letöltés ideje: 2013. március 2.)

³⁶ Szabó T. Attila: Bornemisza levéltár 250.

<http://mol.arcanum.hu/digilib/opt/a101002.htm?v=pdf&q=BKMK%3D%28szab%F3%20t%20attila%29&a=list> (letöltés ideje: 2013. június 10)

³⁷ Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofarchive Obersthofmarschallamt VIII. Testamente Kt. 629 1713/2 Apaffy, *Jakab*: II. Apafi Mihályné. 675.

³⁸ Egyháztörténelmi adatok CXII. Unitárius halottak és temetések (1692–1703) Keresztény Magvető 22 évfolyam 4 füzet (1887. Július – augusztus) Közli: Benczédi Gergely 252.

³⁹ *Jakab*: Az utolsó Apafi. 155.

után nagyrészt a Bethlenek kezébe került. I. Apafi Mihály fejedelem és Bornemisza Anna fejedelemasszony reményei, hogy gyermekeik, majd az 1680-as évek közepén már csak a kis Mihály, az általuk ősöktől örökölt birtokokat átveszi, szerzett javaikat gondozza és lehetőségeihez mérten gyarapítani fogja, nem teljesülhetett.

Bornemisza Anna latin nyelven íródott végrendeletéből pontosan tudjuk, hogy mely birtokokat hagyta egyetlen fiára. Azonban a végrendelet előtt még kötött egy egyezség, arra az esetre, ha a fejedelmi pár utód nélkül halálozna el.

A fejedelem és fejedelemasszony saját birtokairól szabadon rendelkezhetett. 1667-ben, Bornemisza Anna kötött a káptalan előtt egy szerződést, Bethlen Jánossal, Bethlen Farkassal, Elekkel és Gergellyel. A szerződés Anna és Apafi magánbirtokairól szólt. Amennyiben a fejedelem örökös nélkül halálozik el, úgy az ebesfalvi, almakereki, katonai, gálfalvi udvarházakat, a bányabükki és borgói részeket a Bethlenek kapják meg. Amíg Anna és a fejedelem él, addig ezeket a területeket használják, a katonai jószágot 6000, a többit 10 000 Ft-ig el is zálogosíthatják. Örökös nélküli elhalálozás esetén a fent nevezettekre száll.⁴⁰ A szerződés 1624-ben lépett életbe, ekkor hunyt el ugyanis II. Apafi Mihály özvegye, bethleni Bethlen Kata, a házasságból pedig nem született utód. A javakat bethleni Bethlen Lajos (Bethlen Farkas unokája) fogja kiperelni Bécsben hat év utánajárás révén. Egyedül egy birtokot nem kaptak meg, ez pedig Ebesfalva volt, amit az örmények birtokolhattak, a kincstár nekik ítélte. Helyette azonban nekik adták Retteget, Árokallyát, Kentelket, Kerlést.

Almakerek nincs folytonosan az Apafi család birtokában, ezt korábbi oldalakon már olvasható volt. Rétyi Péter naplójában található feljegyzésből arra következtethetünk, hogy az 1660-as évek elején sem Apafiék tulajdona: „1665. augusztus 23. Urunk Önnagysága visszaszerezvén Almakereket, inventáltam azt és connumeráltam Szkórei András provisor uram kezébe, mely jószágot urunk önnagysága a tatárok kezéből való kiszabadulás váltságáért adá Ugron András uramnak.”⁴¹

Az 1668-ban újabb családi birtokkal találkozunk, amely nincs Apafi kézben, méghozzá anyai ágon való jussukat kérik számon, Apafi Mihályon a testvérek. Petki Ferenc (Apafi Mihály anyja, Petki Borbára – P. A.) Rákóczi fejedelem alatt bünt követtet el, amiért az elkobozta birtokait, és egy Szalánczi István nevezetű embernek adományozta. Szalánczi halálhíre gyorsan terjedt az Apafik körébe, féltek attól, hogy az elhunyt három leánya öröklí azokat. „(néhányan, ugyan attól az anyától született rokona és anyja bátyjának néhány ivadéka) azzal vádolta meg Apafit, hogy eddig nem viselt elég jól gondot a családjára, mivel idegen kézben hagyta az anyai jogon nekik járó birtokokat, amelyeket Rákóczi, az ő állításuk szerint a legnagyobb igazságtalansággal ragadták el tőlük. Ezért

⁴⁰ *Kővári László*: Erdély nevezetesebb családai. Kolozsvár 1854. 41.

⁴¹ *Maria Ursutiu*: Egy fejedelmi számtartó diáriuma a XVII. századból. Közli: Zayzon Gábor. (továbbiakban: Rétyi Péter naplója) o.n. = oldalszám nélküli (továbbiakban: Rétyi napló)

amíg tekintélye van, Apafinak foglalja vissza a legfontosabb Derzs nemesi udvarokat a hozzá tartozó javadalmakkal.”⁴²

Annát sokan vádolták fősვნénységgel, mert pénzt nem szívesen adott ki, a kezéből, viszont minden beérkező garasról pontos feljegyzést vezetett. Nem titkolt célja az volt, hogy fiának, Erdély leendő fejedelmének semmiben ne kelljen szűkölködni, fejedelmi módon, biztos anyagi háttérrel tudjon uralkodni. Ha az előzményeket tekintjük, a „trónörökös” esetén azt látjuk, egyenes az út Erdély trónusáig, anyja pedig jelentős vagyont hagyott egyetlen gyermekükre.

1684. március 9–16 adatok alapján Anna birtokában volt Huszt mellett: Técső oppidum, Hosszúmező, Visk oppidumok, Iza, Száldobos, Dulfalva, Talaborfalva, Bustyaháza, Körtvélyes. Ezekről Anna nem tesz említést az alábbi végrendeletében.

A kiinduló pont, Bornemisza Anna ránk maradt végrendelete, melyben minden ingó és ingatlan vagyont a fejedelem – I. Apafi Mihály – jóváhagyása mellett, egyetlen fiára hagyja. A végrendelet 1684. október 22-én került megerősítésre, Anna halála előtt 4 évvel, melyben fiát, a rendek által választott és megerősített, a Porta részéről is elismert jövendő erdélyi fejedelemnek tekinti. A végrendeletben megtaláljuk a birtokok felsorolását.

Íme, Anna hagyatéka fiára: Huszt vára a máramarosi sóaknák kamarájával, Fogaras vára a fogarasföldi, kománai és porumáki udvarházakkal, Udvarhely vára, a Miklósfalvi udvar. Ezek mind Udvarhelyszék megyében találhatóak. Fejérvár megyében a balázsfalvi vár és a kútfalvi udvar az örökség. Továbbá birtok részéről is rendelkezik ezek: Segesvárszéken belül Szász – Szent Lászlón lévő birtok része, Medgyes esetén Walhid rész. Rendelkezik arról, hogy fia örökölje: algyógyi udvarház és meleg fürdők, jelentős szőlő birtokok Nagy-Okloson (Hunyad vármegye), és a Nagy Ekemező birtokok a dézsmával együtt. Ezekon kívül fiáé a fentebb említett birtokokhoz tartozó malmok és egyéb tartozékok és vámok is.⁴³

A birtokok jövedelmezőségéről viszonylag reális képet alkothatunk Bornemisza Anna ránk maradt gazdasági naplóiból. 1667-től vezette, és még halála követően, 1688 után is pár évig vezethette olyan személy, aki a birtokok kiadásait, bevételeit intézte, az ő neve nem maradt ránk. Két féle kiemelés látható a táblázatban, dőlt betűvel vannak jelölve az új bekerülő birtokok, félkövérrel pedig azok, amelyek már nem találhatóak adott könyv felsorolásában.

⁴² Bethlen János. Erdély története 1629 – 1673. Fordította: Vásárhelyi Judit, Budapest 1992. 332.

⁴³ Jakab: Az utolsó Apafi. 16.

Birtokok Bornemisza Anna gazdasági naplói alapján 1667–1690 (átnyúlók 91-re is)

	I. Könyv 1667 – 1672	II. Könyv 1673 – 1679	III. Könyv 1680 - 1685	IV. Könyv 1686 – 1690 (91)
1.	Fogaras	Fogaras	Fogaras	Fogaras
2.	Porumbák	Porumbák	Porumbák	Porumbák
3.	Fejérvári proventus ⁴⁴	Fejérvári proventus	Fejérvári proventus	<i>Szeben</i>
4.	Zalatna (Zalakna)	Zalatna	Zalatna	Alvincz
5.	Alvincz	Alvincz	Alvincz	Zalatna
6.	Déva	Déva	Déva	Radnóti proventus
7.	Görgényi proventus	Görgényi proventus	Görgényi proventus	Déva
8.	Szamosújvár	Szamosújvár	Szamosújvár	Görgényi proventus
9.	Kővár	Kővár	Kővár	Kővár
10.	Kapnyikbányai proventus	Kapnyikbányai proventus	Kapnyikbányai proventus	Szamosújvár
11.	Székelyhidi proventus	Székelyhidi proventus	Székelyhidi proventus	Sófalva
12.	Radnóti proventus	Radnóti proventus	Radnóti proventus	Kapnyikbányai proventus
13.	Balázsfalvi proventus	Balázsfalvi proventus	Balázsfalvi proventus	<i>Szilágycsehi</i>
14.	Katonai proventus ⁴⁵	Katonai proventus	Katonai proventus	Hunyad
15.	Ebesfalvi proventus ⁴⁶	Ebesfalvi proventus	Ebesfalvi proventus	<i>Illye</i>
16.	Hunyadi proventus	Hunyadi proventus	<i>Komána</i>	<i>Küküllővár</i>
17.	Gálfalvi proventus	Gálfalvi proventus	<i>Sófalva</i>	Sziget
18.		<i>Bocskói proventus</i>	<i>Csík</i>	Komána
19.			<i>Sziget</i>	Balázsfalvi proventus
20.			<i>Huszt</i>	Ebesfalvi proventus
21.			<i>Udvarhely</i>	Csík
22.				Udvarhely
23.			Hunyadi és Gálfalvi proventus	Hunyadi és Gálfalvi proventus, Huszt és Fejérvár

A változás okai a következők lehetnek: Szebenbe húzódik vissza az udvar az 1686. hadi mozgások miatt. Fejér kikerül a listából, Szádeczki Béla szerint szintén a hadi mozgások az oka, nem biztonságos ez a terület, és nem tudják már kellő képen ellenőrzésük alatt tartani gazdasági értelemben, az átvonuló, fosztogató seregek miatt, pedig az onnan beszédhető jövedelem már nagyon csekély.⁴⁷

⁴⁴ Ma: Gyulafehérvár

⁴⁵ Katolna, Szentkatolna,

⁴⁶ Erzsébetváros

⁴⁷ *Szádeczky*: I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. Bornemisza Anna gazdasági naplói, Budapest, 1911, I. Könyv, 29. (továbbiakban: *Szádeczky*: *Gazdasági napló*)

A Gazdasági napló 276. oldala alapján egyes nagyobb egységeket alkotó falvak:

	Fejérvár	Alvincz	Balázsfalva	Zalatna	Radnót	Ebesfalva	Katona
1.	Benedik	Oláh – Alvincz	Tür (Fejérvármegye)	Zalatna	Radnót (Küküllő vm.)	Ebesfalva (Küküllő vm.)	Bálványos – Várallya
2.	Felső – Gáld	Borsó – Mező	Balázsfalva (Fejérvármegye)	Fenes	Dég (Küküllő vm.)	Hondorff (Küküllő vm.)	Borgó
3.	Oláh – Bocsárd	Kárna	Szászpatak (Fejérvármegye)	Praeszáka	Kocsárd (Küküllő vm.)	Ernye (Küküllő vm.)	Bányabik
4.	Mentes	Magyar- alvincz	Csefod (Fejérvármegye)	Galacz	Lekencze (Torda vm.)	Gálfalva (Küküllő vm.)	Katona
5.	Gaurán	Borberek	Holdvilág (Fejérvármegye)	Topánfalva	Ikland (Torda vm.)	Alamakerek (Fejér vm.)	Devorszer (talán Devecser)
6.	Tóthfalud	Rakató	Nagycsergőd (Fejérvármegye)	Petresány	Bogát (Torda vm.)	Ujfalva (Fejér vm.)	
7.	Magyar – Igen		Kútfalva (Fejérvármegye)	Bisztra	Alsó – Oroszi (Torda vm.)	Rudaly (Fejér vm.)	
8.	Sárd		Péterfalva (Küküllő vm.)	Abrugyfalva			
9.	Kisfalud		Iklód (Küküllő vm.)	Bucsum			
10.	Poklos		Panad (Küküllő vm.)	Körpönyes			
11.	Ponor		Szancsal (Küküllő vm.)				
12.	Remete		Szépmező (Küküllő vm.)				
13.	Magyar – Orbód						
14.	Diómál						
15.	Váradgya						
16.	Dállya						
17.	Csüged						
18.	Sóspatak						
19.	Strása						
20.	Tate (Táté, Tháte)						
21.	Drombár						

Szamosújvár, Déva, Csernabánya, Görgény, Kővár esetén csak ezeket adja meg, külön településeket nem rendel mellé. A Gazdasági napló ezt a 13 területet fejt ki bővebben település, porta szám alapján a II. könyv végén.

Jövedelmezőségükre vonatkozóan, 1667–1669 között vizsgáltam meg Anna gazdasági naplóját a 14 felsorolt uradalom kiadásai és bevételei tekintetében. A naplóban szereplő adatok alapján végzett számításaim azt mutatják, hogy amíg Fogaras 14 200 forintot, Zalatna 19 311 forintot, Fehérvár 5110 forintot juttatott

a fejedelmi kincstárba, 1667–1669 között. Bíró Vencel, ugyancsak a Gazdasági naplót hasznosítva úgy vélte, Fogarashoz 14 900 ft, Zalatnához 17 000 ft, Fejérvárhoz pedig 4800 ft köthető.⁴⁸ R. Várkonyi Ágnes Balázsfalva és Ebesfalva éves átlagos bevételét 15 000 ft-ra becsülte.⁴⁹ Nagy valószínűséggel nem minden bevétel kerülhetett rögzítésre, habár a napló első látásra igen precíznek és pontosnak tűnik. Az uradalmak összesen 49 256 ft jövedelmet eredményeztek, a kiadások pedig 34 358 ft-ra rúgtak számításaim alapján. Mivel a kiadási oldal feltételezhetően hiányos, a kiadások mértéke lényegesen több lehetett.

Egyes sóaknákat és portusokat 1676-ban I. Apafi Mihály bérbe adta Szegedi Szegedi Györgynek és Rákosi Budai Péternek 38 000 imperiális talléron. Portus: marosváradgyai és dévai, sóaknák pedig: vízaknai, tordai, kolosi, széki, dési.

A birtokok „történetéről”, részéről Lukinich Imre: Erdély területi változásai című könyvéből tudhatunk meg információkat.

Bocskó, (Máramaros megyei birtok) 1680-ig Anna gazdasági naplójában önállóan szerepelt, utána viszont már Sziget részeként találkozunk vele. Tulajdonlása nem volt egyértelmű. Rhédey Ferenc magánbirtokaként jegyezték, de már az 1610-es években vitatott volt a magánbirtok státusza. Ugyanis ekkor Drágffy családi hagyatéka, de a família története itt megszakadás miatt véget ért, utód nélküli elhalálózásra hivatkozva.

1615-ben a király magának tulajdonítja, de döntés hiányában a birtok státusza függőben maradt, így nem lehet megállapítani valóban magán vagy királyi birtok volt-e Bocskó.⁵⁰ 1678. Január 5–22 között I. Apafi Mihály fejedelem birtokaként jelöli az oklevél, részekei ekkor: Lonka, Ruzsucska, Kabolapojána, Nagy Patak, Karácsffalva, Bocskó – Rahó, Kaszó Pojána, Kőrösmező.⁵¹ 1678. május 13–19-én a felsorolásban Nagy Patak már nem található meg, de újonnan szerepel benne Borkút.⁵² 1681. február 4–8-át illetően Máramaros megyében, Bocskóhoz, Bocskó-Rahót már nem vezették fel.

Csetneken, Apafi és Rákóczi birtokokat is találunk, melyek általában 1/3–1/3 részben birtokoltak. A két tulajdonos birtokán más „rend” uralkodott. A Rákóczi birtokokon élő jobbágyok taxások voltak, ők fizették a taxát, de robottal nem tartoztak uruknak. Az Apafi birtok jobbágyai a taxa mellett majorsági feladato-

⁴⁸ *Bíró Vencel*: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése (1542 – 1690), Kolozsvár, 1917. 134. (továbbiakban: *Bíró*: Az erdélyi fejedelmi hatalom)

⁴⁹ *R. Várkonyi Ágnes*: Erdélyi változások (Nemzet és emlékezet sorozat), Budapest. 1984. 67. (továbbiakban: *R. Várkonyi*: Erdélyi változások)

⁵⁰ *Lukinich*: Erdély területi változása 352.

⁵¹ <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm?v=pdf&q=WORD%3D%28apaffi%29&s=DAT&m=15&a=rec> MOL. Regestrum UC. 148: 32 (a) sorszám alatt (letöltés ideje: 2013. május 11.)

⁵² <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm?v=pdf&q=WORD%3D%28apaffi%29&s=DAT&m=14&a=rec> MOL. Regestrum UC. 148: 31 sorszám alatt (letöltés ideje: 2013. május 11.)

kat is elláttak. Egy fenn maradt összeírás megörökítette a jobbágyok neveit, igarót, állatállományt.⁵³

Tudjuk belőle, hogy a csetnekiek robottal tartoztak, míg a pusztatelkiek gabonadézmája a prédikátort illette, Gacsalk lakosai zab – köből és tyúk adóval szolgáltak. Dobsina lakosai ugyan mentesek a robot alól, de kötelesek 1 hét kaszálást végezni.

Apafi birtokok tekintetében több összeírás is fenn maradt a birtokok neveivel, az első 1683. március 8. Itt a csetneki uradalom egy része Apafi Miklós tulajdona, és feleségére Széki Teleki Annára, valamint fiukra Apafi Györgyre hagyja:

Csetnek oppidum, portio, Rester, Geczal, Petermoly, Fekete Patak, Felső Sajó, Redova, Fekete Lehota, Kis Szlávosi, Hankova, Oktina, Gencs, Újfalú, ezek portio megnevezéssel, Somkut praedum portio, Dobsina oppidum, portio jelöléssel.⁵⁴ 1685. április 14-i állapotokat rögzített: Apafinak, Lukovistye nevű birtokán a jobbágyok pénzszolgáltatással tartoztak. Rákóczi – Apafi – Petneházy birtokként említik Gömör megyében: Ratkó oppidumot, valamint az alábbi településeket: Lehota, Ribnik, Ispanmező, Derencs, Esztrény, Lukovistye, Kieste, Polom, Cirokava, Bisztru, Gerlicze, Ploszko, Szuha, Lipocz.⁵⁵

A második összeírás 1685 novemberét tartalmazza. Egyedül Csetnek szerepel oppidum megnevezés alatt, a többi terület portio státuszban található, kivétel Bomapa, itt nincs külön megjelölés. Portiok: Gacsaltz, Rostar, Felő Sajó, Ochtina, Kis Szaboska, Hankova, Redova, Fekete Lehota, Fekete patak, Szabocz, Lekenye, Rekény Új falu, Dobscha, Szelec, Pokorad, Cserencseny, Alsó Csoma, Hegimegh, és Feled, Alsó Porkod, Szerke, Simony, Geszete, Bielan, Majom.⁵⁶

⁵³ <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm?v=pdf&q=WORD%3D%28apafi%29&s=DAT&m=1&a=rec> Registrata UC3: 35 sorszám alatt (letöltés ideje: 2013. május 11.)

⁵⁴ <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm?v=pdf&q=WORD%3D%28apafi%29&s=DAT&m=0&a=rec> Registrata UC 3: 32 sorszám alatt (letöltés ideje: 2013. május 11.)

⁵⁵ <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm?v=pdf&q=WORD%3D%28apafi%29&s=DAT&m=3&a=rec> Regestrum UC 66: 44 sorszám alatt (letöltés ideje: 2013. május 11.)

⁵⁶ <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm?v=pdf&q=WORD%3D%28apafi%29&s=DAT&m=1&a=rec> Regestrum UC3: 35 sorszám alatt (letöltés ideje: 2013. május 11.)

Az oklevélben szereplő jelentősebb adatokat táblázatban foglaltam össze:⁵⁷

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Csetnek (o)	2	-	3	-	-	5 pusztaszelléritelek	Jobbágyok a plébánosnak	-	-	Egésztelek jobbágy 1 ft 36 dénár, féltelkes 69 dénár
2.	Kiss Slaboska (p)	2	-	-	-	-	-	Gabonated, 1 tyúk			Egésztelek 1 ft 36 dénár
3.	Szelezce (p)	2 2	1/ 2 1/ 2	-	-	-	3 féltelkes pusztaszelléritelek	Őszi vetés után királyi tized, 300 disznót hizlaltak ezek után fejenként 26 dénárt kp a földesúr	-	-	1 telek után 8 ft, 1 császármadar
4.	Pokoradz (p. superior)	2 4	1/ 2 1/ 4	-	-	-	4 fél és 1/4 telek	Őszi és tavaszi vetés után királyi tizedet fizetnek	-	-	Telek után 8 ft
5.	Pokoradz (inferior)	3	1/ 2	-	-	1/2 jobbágyteltek	-	Minden vetés után fizetnek királyi tizedet	-	-	Adójuk Szent Mihály és Szent György napkor 3 Ft 50 dénár – 3 ft 50 dénár
6.	Czerencseny (p)	3	1/ 2	-	-	-	1/2pusztatelek	Minden vetés után fizetnek királyi tizedet	-	-	Adójuk Szent Mihály és Szent György napkor 3 Ft 50 dénár – 3 ft 50 dénár
7.	Serke (p)	7 12	1 1/ 2	2	-	-	1/2telek	Őszi és tavaszi vetés után királyi tized	Őszi /tavaszi vetés után 9-ed	-	Adó egész telek után 6 ft
8.	Gestete (p)	2	1	1 fő	1/2	-	-	Disznók után a gazdatiszttal való megegyezés alap-	Gabona után	Szabad földek	Egész telek után 6 ft

⁵⁷ 1. O = Oppidum, P = possessio

2. Jobbágyok száma

3. Jobbágytelek nagysága

4. Zsellérek

5. Zselléritelek nagysága

6. Lakatlan terület

7. Pusztaszelléritelek

8. Tized

9. Kilenced

10. Heted

11. Adózás

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
								ján, Gabona után		után	
9.	Feledy (p)	2 1	1 1/ 2	2	1/2	-	-	Disznók után a gazdatisztval való megegyezés alap- ján, Gabona után	Gabo- -na után 9-ed	A kopán- nak neve- zett szabad földek után	Egész telek után 6 ft 60 dénár
1 0	Gerlicze (p)	1 1 1	1/ 2 1/ 4 1/ 8	-	-	-	-	Gabona után királyi tized	-	-	Egész telek után 7 ft
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1 1	Poproc (p)	1	1/ 2	-	-	-	1/2	Gabona után királyi tized	-	-	Egész telek után 7 ft
1 2	Bistro (p)	2 2	1/ 4 1/ 6	-	-	-	1 puszta zsellér- telek	Gabonatized, amikor jó makkter- mést ítélnék, meg sertés tizedet szednek	-	-	Egész telek után 7 ft, 1 császár- madár
1 3	Plosko (p)	1 2	1/ 2 1/ 4	-	-	-	-	-	-	-	Szent Mihály és Szent György napján 3ft 50dénár – 3 ft 50 dénár
1 4	Patkó (p)	1 1 2	1/ 2 1/ 4 1/ 6 1/ 8	1 (há- z+ kis- ker- t)	-	-	-	Őszi és tavaszi vetés után királyi tized	-	-	Egész telek után 7 ft
1 5	Sudra (p) (2 testvér bírja)	1 1	1/ 2 1/ 4	-	-	-	1/2 1/4	Őszi és tavaszi vetés után királyi tized	-	-	Egész telek után 7 ft
1 6	Lipcse (p)	3	1/ 4	1	-	-	1/4	Őszi és tavaszi vetés után királyi tized	-	-	Egész telek után 6 ft 60 dénár, 1 császár- madár, 1 kassai köből zab
1 7	Ribnik (p)	1 1	1 1/ 2	1 ház +k ert	-	-	1/2	Vetések után királyi tized	-	-	Minden egész telek után 6 ft 60 dénár, 1 császár- madár, 1 kassai köből zab
1 8	Lehota (p)	2 2	1/ 2 1/ 4	-	-	-	1/2	Vetések után királyi tized	-	-	Minden egész telek után 6 ft 60

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
											dénár, 1 császármadár, 1 kassai köből zab
19	Ispámező (p)	131	1/2 1/4 1/6	-	-	-	1/2	Őszi és tavaszi vetés után királyi tized	-	-	Egész telek után 6 ft 60 dénár
20	Estreny (p)	4	1/4	-	-	-	1/2 1/2	-	-	-	Minden egész telek után 7 ft, 1 császármadár, 1 kassai köből zab
21	Lukoviste (p)	32	1/2 1/4	-	-	-		Saját földek után 10-ed	Lehotai földek után 9-ed	-	Egész telek után 7 ft
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
22	Kiette (p)	2 rokon birtokolja	1	-	-	-	11	Minden gabona termény után 10-ed, minden vetés után királyi tized	-	-	Egész telek után 7 ft
23	Krokova (p)	12	1/2 1/4	-	-	-	-	Gabonavetések után királyi tized	-	-	Szent Mihály és Szent György napján 4 - 4 ft, 1 császármadár, 3 mensura zab melyek után a földesúrnak adóznak
24	Poloma (p)	41	1/2 1/3	-	-	-	1/4	Gabonavetések után királyi tized	-	-	Egész telek után 7 ft
25	Szilicze (p)	Az Apafi és Rákóczi javakat itt nem különíti el, egész telek után 1 ft, féltelek után 50 dénár									

A IV. könyvben Fejérvár címmel nem találkozunk bejegyzéssel, kikerült a naplóból. Szádeczki valószínűsíti, hogy az 1686 után kialakult helyzet, hadi mozgások miatt, a fejedelmi udvar, a biztonságosabb Szeben területére húzódott. Innen már nincs olyan mértékű rálátásuk Fejérre, nehezkesebb az összeírás, valamint, a folyamatos rablások, zsákmányolások, katonai túlkapások miatt (Habs-

burg seregek, török, és tatár portyázó alakulatok), a beszedhető javak minimálisra csökkenhettek.⁵⁸

Fogaras a fejedelemasszony, Bornemisza Anna birtoka. Az erdélyi rendek, 1664. szeptember 24-én, az I. törvénycikkben, a fejedelem kívánságára, Fogarast, 80 000 ft-on inscribálják Annának.⁵⁹ Ugyan ezen a gyűlés, a IV. törvényben Bánffy Dénes főúrnak inscribálja 25 000 ft-on Gyalut.⁶⁰ Rétyi Péter naplójából tudjuk, hogy 1662. április 21-én érkezett a fejedelemasszony Fogaras várába. Szerinte 1663. október 23. „iktattatott be Asszonyunk önegysága Fogaras várának és egész districtusának birodalmába 80 000 tallérba. Megemlékezik arról is, hogy 1665. augusztus 6-án vonták fel a fogarasi eklézsiának ajándékozott harangot a fogarasi toronyba.”⁶¹

Érdeemes a ránk maradt összeírások adatai alapján egy összehasonlítást tenni. A Magyar Országos Levéltárban a bocskói uradalom egyes birtokaira nézve is maradt fent adatok I. és II. Apafi Mihály korából is. A táblázatban I. jelöli az I. Apafi alatti és II. a II. Apafi Mihály idejére vonatkozóan rögzített értékeket.⁶² A táblázatban a jobbágyok száma és a jószágállomány került összehasonlításra. A két adatblokk között 15 év különbség van. Az összesítést követő sorban a növekedés, csökkenés, stagnálás került meghatározásra. Két esetben a csökkenést inkább csak valószínűsítem, mert vannak hiányzó adatok.

Birtok rész név	jobbágy-szám		ökör		ló		tehén		juh		sertés		méh	
	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.
Lonka	25	26	25	14	8	15	52	53	90	40	23	6	30	18
Bocskó – Rahó	28	27	38	25	19	13	52	32	323	549	14	3	16	4
Kabola – Pojána	17	19	18	10	13	15	22	29	150	200	28	6	21	6
Karacsfalva	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.
Összesen:	94	81	107	53	49	56	166	119	634	895	79	15	70	28
Növekedés: + Csökkenés: - Változatlan: 0					+				+		Valószínűleg csökkenés		Valószínűleg csökkenés	

Az I. Apafi alatti adatok 1678. május 13–19, a II. Apafi alatti összeírás pedig 1693. december 31-iek.

⁵⁸ Szádeczky: Gazdasági napló. 29.

⁵⁹ EOE, XIV. 249.

⁶⁰ Ua. 250.

⁶¹ Rétyi napló. on.

⁶² <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm?v=pdf&q=WORD%3D%28apafi%29&s=DAT&m=0&a=rec> MOL. Regestrum UC: 143:31, UC: 5:8 sorszám alatt (letöltés ideje: 2013. május 11.)

A jobbágyok száma, csak Lonka esetében nőtt 1 fővel, valamint Kabola – Pojánában 2-vel. Karacsfalva esetében viszont a jobbágyszám 24 fővel csökkent. A település esetében az állatállomány tekintetében is jelentős és figyelhető meg, egy kivételével a juhok száma emelkedik, valószínűleg a költségesebb jószágok helyett az igénytelenebb juhok tartását részesítették előnyben. A táblázatból látható, hogy a juh és ló állomány az, ami növekedést mutat, a többi érték csökken.

II. Apafi Mihály, mint láthattuk igen jelentős birtokokat örökölt Anna és I. Apafi Mihály révén. Ezek a birtokok a gazdasági napló alapján nem csekély mennyiségű jövedelmet termeltek, amelyből ha Erdélyben marad, és nem háborgatják birtokperekkel, jószág elkobzási kísérletekkel, fejedelemségről való lemondással, vagy Bécsbe eljutnak hozzá a birtokok javai, valószínűleg nem szorult volna arra, hogy kölcsönöket vegyen fel. Ugyanakkor nem tudhatjuk biztosan, hogy e jövedelmek birtokában a fényűző életmód mennyit emésztett volna fel, hisz amikor anyagilag kilátástalan helyzetbe került, akkor sem adott alább a luxusnak.

Bornemisza Anna, és II. Apafi Mihály végrendeletében lévő birtokok jó részét vissza tudjuk öröklés útján követni egészen az 1200–1300-as évekig, igazolva, hogy melyek voltak ősi Apafi javak, vagy kerültek Anna házassága révén a családhoz. Találunk közöttük olyan birtokokat is, amelyeket a végrendelet II. Apafi részről és Anna rézéről sem említ, de a birtoköröklés azt mutatja, hogy I. Apafi fejedelem magán birtokai voltak. Mivel más örökös, vagy eladást nem találtam a vizsgálat során, ezért feltételezem, ahol I. Apafi és felesége az örökös, az vagy fiukra tovább szállhatott, vagy eladományozhatták.

A két Apafi Mihály és Bornemisza Anna magán birtokainak vizsgálata során, az Apafi családra vonatkozóan lényegesen több forrás áll rendelkezésre. Apafi birtokokkal már az 1300-as években találkozunk, míg a Bornemisza birtokról a legrészletesebb információkat eddig, az 1550-es évektől találtam.

Fellelhető Bornemisza Anna, II. Apafi Mihály végrendelete és benne feleségének Bethlen Katának rendelkezés, valamint Kata, javairól való lemondása. A dokumentumok mindegyike jelentős információkkal és adatokkal szolgál a család birtokairól azok alakulásáról.

Apanagyfalvát már 1269-ben említik, birtokosa Apa comes, majd fiára, Jakabra száll, aki fiára, Andrásra hagyja. Majd 1370-ben Gregus fiai János és Gergely bírják, 1407-ben Apafi Péter fiának, Miklósnak a tulajdona, 1434 Miklós és fia László, majd az ő fia Mihály viszi tovább a birtokot. 1480-ban utódja Ferencz mondhatja magáénak, de 1499-ben már mellette tulajdonos társakként megjelennek Miklós és Lénárd is, a testvérei. 1523-ban egy birtokosa van Apanagyfalvának, Ferencz. 1535-ben Apafi Miklós hűtlensége miatt elkobzott birtokait fia vihetik tovább, bizonyos összegért cserébe: Gergely, György. László, Miklós, Farkas. 1546-ban új tulajdonos jelenik meg, Apafi Lénárdfi György fia, Gábor. 1555 pedig már Apafi László birtokolja. 1568-ban sorozatos öröklési és leány negyed viták után a birtokot magukénak mondhatják: néhai Mihály fia, Miklós, fia Gergely, és az ő két fia Lénárd, Mihály a két tulajdonos, valamint ugyanazon

Mihály, Miklós nevű fiának, Farkasnak az utódja István, fiai: László és István, harmadrészben pedig ugyan azon Farkas fia Imre mondhatja magáénak. 1612 – 1620 Apafi György bírja, 1624-ben pedig lányának, Erzsébetnek a jószágá. 1658-ban Apafi István birtokolja egyedül, és 1667-ben már I. Apafi Mihály és felesége Bornemisza Anna rendelkezik róla, mint Mihály apai ágon való ősi javáról abban az esetben, ha örökös nélkül halnának el. A rendelkezés szerint, ekkor az Apafi ággal rokon bűni Bethlen János fiai, Miklós, Sámuel, Pál, valamint a keresdi Bethlen vonalról: Farkas, Elek és Gergely örökli meg.⁶³

Oroszfalut 1610-ben somkerekai Erdélyi Istvánné Apafi Erzsébet bírta. 1620-ban Apafi György egyedüli tulajdonos, István részét füllevágás miatt elkobozták. 1667-ben I. Apafi Mihály és Anna ugyan úgy rendelkezik róla, mint Apanagyfalváról, a Bethlenek javára, ha nem marad örökösük.⁶⁴

Décese 1610-ben szintén Erdélyi Istvánné Apafi Erzsébet tulajdona volt, apanagyfalvai, bödöni, szászújfalui részirtokok mellett. 1624-től Apafi György és felesége Petki Borbála bírja.⁶⁵

Árpástó esetében az Apafiak már 1269-ben részirtokosok, 1667-ben Apafi Mihály és Anna egyessége a Bethlenekkel magszakadás esetén tulajdonlás tekintetében.⁶⁶

Újfalu az 1200-as években Apafi – Bethlen tulajdonosokkal bír, 1610-es évben Apafi Gergely jószágá, és Erzsébet kezébe kerül. 1667-ben Apafi Mihály és Anna rendelkezésében szerepel, magszakadás esetén szintén a Bethlenek javára.⁶⁷

Apafi birtokok említése, az általam átnézett forráskiadványokban 1305. április 15-én jelenik meg. Itt egy családon belüli birtok felosztást rögzítettek hivatalosan. Ennek értelmében, Miklós fia: Gergely kapja: Almakerek, Újfalu, Besse területeket, Apa fia: Gergely pedig, Bethlen, Fighe, Malom, „Deththe”, Ujfalu, Baromlak, Isontelke, Keresd, Foldsintheleke birtokokat, Apa fia: Jakab pedig, Katel, Asszonfalva, Beud, Babus, Nagyfalva, Karatsontelke, Moltsed, Bodin, Szekerbatha felett rendelkezik.⁶⁸ Az 1300-as években, az Apafi család esetén, még az „Apa” megnevezéssel találkozunk, az 1400-as évektől jelenik meg hivatalos iratokban az „Almakereki Apa”, majd 1490-től az „Apanaghfalwi, Naghfalwi Apafi” elnevezésekkel. I. Apafi Mihály korában már az Apanagyfalvi / Apanagyfalvai név használatos.

⁶³ Szolnok – Dobokavármegye monográphiája, II. kötet. Tagányi Károly- Dr. Réthy László - Pokoly József, Deés 1901. <http://mek.niif.hu/64700/04755/html/index.html> (továbbiakban: Sz – Dm monographia) (letöltés ideje: 2013. április 8.)

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ *Jakó Zsigmond*: Erdélyi okmánytár II. 1301 – 1339. Budapest, 2004. MOL kiadványai, II. Forráskiadványok 40. http://mol.arcanum.hu/medieval/a101101.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=MOLkiadv2_408pg=0&l=hun 48. (továbbiakban: *Jakó*: Erdélyi okmánytár II.) (letöltés ideje: 2013. április 8.)

Az Apafi család igen kiterjedt, jellemzően utódokra örökítik a birtokokat, de ha egy ág megszakad, végrendeletben biztosítják, hogy egy másik oldalág, testvér vagy unokatestvér kezébe jusson a birtok. Éppen ezért, sarkalatos kérdés volt, hogy papíros is tudják-e bizonyítani egy adott területhez való jogukat. Amennyiben nem volt teljesen bizonyos kinek a tulajdona a vitatott terület, az uralkodó megbízta a főispánt, hogy küldjön ki embereket a helyzet tisztázására. Amint kétséget kizárólag bebizonyosodott kié a föld, az ispán felírt az uralkodónak, ki a tulajdonos, az uralkodó, pedig írásban rögzítette, adott személy, adott területhez való jogát.⁶⁹

Találkozunk azonban olyan birtok iratokkal is, melyek nem egy terület birtokjogát erősítik meg, hanem azt bizonyítják, hogy azt a földet meghatározott összegben elzálogosították. Egyik esetben az Apafi család részére zálogosítanak el, másik esetben az Apafi család zálogosít birtokokat 1325. augusztus 2-án, Symisne nevű Belső-Szolnok megyei birtok adódik zálogba Apafiak javára. Arra is találunk példát, hogy pereskedés útján kerül az Apafi család birtokába egy-egy földterület, 1329. október 6-án, peres kiegyezést követően, például Berethe birtokot

Az okleveleket tekintve, az Apafiak esetében, a magister, magnificus és dominus kifejezésekkel is találkozhatunk, így ők Erdély „élvonalába” tartoztak. Betöltött pozíciójuk között szinte I. Apafi fejedelemségéig, folyamatosan találunk ispáni és várkapitányi címekkel. Sőt, egyik ősük még a vajdaság intézményét is betöltötte.

A 15. században tovább gyarapodnak az Apafi birtokok, nem csak iktatással, peres ügyekkel, hanem örökléssel is. 1440. augusztus 14-én Szebeni Walter özvegyének lánya, Anna hagyja Ruz és Hommolzdorpf nevű falvak határában lévő szőlőjének egy részét Almakereki Apa fia: Miklósnak adja.⁷⁰ 1491. január 3-án, egy családon belüli igen jelentős adásvételt rögzítettek, mely szerződésben feltűnik a másik ősi Apafi birtok neve is, Ebesfalva. Azt adásvétel 2000 arany Forint összegről szól. Eladó: Naghfalwi Apafi Lénárd, vevő, Naghfalwi Apafi Ferencz és Mihály. Eladott területek: Almakerek, „Wyfalw”, Rudal, mindkét „Fekethewyz”, Almor, Gezech, Marthonfalwa, „Waralya” (Fehér vármegye), Handorf, Ernye, Ebesfalva (Küküllő vármegye), „Wyfalw”, „Ench”, Beden, „Felsewborgo”, „Alsoborgo”, „Dewecher” (Doboka vármegyében), „Naghfalw”, Arpasto, „Deeche” (Belső-Szolnok vármegye).⁷¹

⁶⁹ Ua. 168.

⁷⁰ *Jakó Zsigmond*: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei 1289 – 1555. I kötet, 1289 – 1484. Budapest, 1990. MOL Kiadványok, II. Forráskiadványok 17.
http://mol.arcanum.hu/medieval/a101101.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=MOLkiadv2_17_1&pg=0&l=hun 255. (továbbiakban: *Jakó*: A kolozsmonostori konvent I.) (letöltés ideje: 2013. május 11.)

⁷¹ *Jakó Zsigmond*: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei 1289 – 1555. II. kötet, 1485 – 1555. Budapest, 1990. MOL Kiadványai, II. Forráskiadványok 17.
[http://mol.arcanum.hu/medieval/a101101.htm?v=pdf&q=WRD%3D\(Apafi\)&s=SORTm=20&a=rec](http://mol.arcanum.hu/medieval/a101101.htm?v=pdf&q=WRD%3D(Apafi)&s=SORTm=20&a=rec) 70. Oldal (továbbiakban: *Jakó*: A Kolozsmonostori konvent II.) (letöltés ideje: 2013. május 11.)

Nem csak családon belüli eladások maradtak fent, például 1493. május 29-én, Forró János gyermekei és testvérei 200 jó magyar Forintért örök áron eladják ApaNaghfalwai Apafi Lénárdnak a Küküllő megyei chergedi birtokrészüket.⁷²

Az 1500-as évek elején az iratok arról tanúskodnak, hogy az Apafi család felvásárlásba kezdett. Sok dokumentum kezdődik azzal, hogy adott személy, a szóban forgó birtokát eladja, az Apafi család valamelyik tagjának örök áron, meghatározott értékben. 1504. november 14-én, Chegewi Zalay István adja el örök áron 441 jó magyar Forintért, Komlod és „Naghnywlas” (Kolozs vm.) birtokrészét, valamint három Cozmatelkei jobbágytelkét, melyből kettő pusztá, egyen pedig bizonyos Byro Demeter lakik, „Apanaghfalwi Apaffy” (!) Ferencznek, feleségének Magdolnának, valamint gyermekeinek, Miklósnak és Katalinnak.⁷³

Szintén a családi földek védelmében, találkozunk olyan jogi iratokkal, melyben adott család, valamely családtagjának megtiltja, hogy a szóban forgó földet/földeket elidegenítse. 1534. december 12-én, Apafi Miklós özvegyének, Katalinnak és gyermekének, Gergelynek nevében intézkednek és tiltják meg, Apafi Miklós, Farkas nevű fiának, hogy elidegenítse az alábbi területeket: „Dewecher”, „Ench”, „Bewdewn”, „Wyffalw” (Doboka vm.) „Apanaghfalwa”, „Deche”, Arpasto, két „Karchonthelke”, két Borgo (Belső – Szolnok vm.), Ebesfalva, Ernye, „Handorff” (Küküllő vármegye), Almakerek, „Wyffalva” és „Rwdal” (Fehér vm.).⁷⁴

Ebesfalvával kapcsolatban is intézkedtek, méghozzá Apafi Gergely 1549. november 17-én Ebesfalván. Ebesfalwai Apaffi Gergely Almakereki birtokrészét és „Wyffalw” (Fehér vm.) határán lévő „Molnosthor” nevű halastavát feleségének Gerendy Erzsébetnek vallja, ama 500 magyar forint fejében, amit Ebesfalvai udvarházuk építésére kapott tőle. Halálának esetén, rokonai ennek az összegnek a megfizetése után sem rekeszthetik ki özvegyét ebből a jószágból, amíg újra férjhez nem ment. Ha azonban új házasságot köt vagy elhalálozik, minden fizetés nélkül a birtokok Apaffi Gergely gyermekeire szállnak.⁷⁵

Apafi birtokok mellett a Bornemisza család birtokait is érdemes megnézni. A birtok adatok nem olyan részletesek, mint az Apafik esetében. Itt főleg a fejedelmek adományit tudtam feltüntetni és a birtokokkal kapcsolatos kiváltságokat.

Borosjenei Bornemisza László – Bornemisza Anna nagyapja:

Itt két ágat érdemes elkülöníteni: Berhidai Bornemisza László – Borosjenei Bornemisza László fia: ez az ág lesz, az melyből Teleki Mihály erdélyi kancellár származik. László lányát, Annát fogja feleségül venni Teleki János, gyermekeik közt pedig ott találjuk Mihályt.

⁷² Ua. 113.

⁷³ *Jakó*: Kolozsmonostori II. 239.

⁷⁴ Ua.572.

⁷⁵ Ua. 692.

1. Brandenburgi Katalin, 1630. július 26. Gyulafehérvár, 1200 ft értékben inscribálja, a Bihar megyei, Belényesi kerület, Poyrn birtokot.⁷⁶
2. I. Rákóczi György, 1632. november 22. Bihar megyei, Belényes területén Pocsaveles nevű terület egy részét kapja. (nincs megadva mekkora a része)⁷⁷

A másik ág ahol a családfa tovább ment: Petrelini Bornemisza Pál- Borosjenei Bornemisza László fia: ez az ág, I. Apafi Mihály fejedelem feleségének, Bornemisza Annának az ág. Anna édesapja volt, petrelini Bornemisza Pál.

1. Bethlen Gábor, 1624. szeptember 1. Gyulafehérvár, Bornemisza Pál belső kamarásnak, érdemei jutalmául, a Bihar megyei, Belényesen fekvő, Váradhoz tartozó Petrelin birtokot és nemesi kúriát, valamint Zanaén, Köszvényes, Totorfalú, Kakuczen birtokokat 8000 ft-ért zálogba adja neki.⁷⁸
2. Bethlen Gábor, 1625. június 14. Gyulafehérvár, Bornemisza Lászlónak és fiának, Pálnak, „bejárójuknak” elengedi a dézsmát a váradi helyen fekvő Omlás, Dorongos és Dallos nevű szőlők esetében.
3. Brandenburgi Katalin, 1629. november 29. Gyulafehérvár, Pálnak adja vissza érdemeiért, a Belényesi pusztaházat és tartozékait.⁷⁹
4. I. Rákóczi György, 1631. október 9. Alvincz vára, Pál főkapitánynak adja érdemei jutalmául, 3000 ft – ért zálogba, a Bihar megyei Geges területet.⁸⁰
5. I. Rákóczi György, 1646. szeptember 1. Munkács, Bornemisza Pál árváinak: Kata, Zsuzsa, Anna, adja 8zv. Turi Istvánné hagyatékait, többek között „Poczyokelyes” területét.⁸¹

Ehhez kapcsolódva egy rövid kitérő. Bornemisza Pál egyedül nevelhette gyermekeit, mert halála után, mint fentebb olvasható, Rákóczi fejedelem felesége veszi udvarukba a három lánykát. Nem csak neveltetésükről gondoskodik, hanem elkötelezett és hűséges hívük lányait igyekszik méltó módon férjhez is adni, amelyről az alábbi két levél részlet is tanúskodik:

„1645. november 10. Gyulafehérvár.

I. Rákóczi György fejedelem levele Borosjenei Teleki Istvánhoz, melyben írja, hogy néhai Bornemissza Pál udvari főkapitányunk árváit a fejedelem asszony gondjai alá vévén, nagyobbik hajadon leányát Katát udvarunkban levő nemzeti Nagy Pál hívünk, egyik asztalnokunk jövendőbeli házastársul magának elje-

⁷⁶ *Iványi Béla*: A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára. Szeged, 1931. 251.

⁷⁷ Ua. 253.

⁷⁸ Ua. 249

⁷⁹ Ua. 250 - 251

⁸⁰ Ua. 252.

⁸¹ Ua. 254.

gyezvén, megadásának napját rendeltük ad diem praesentis mensis dévai udvarházunknál celebráltatni, melyre házanépével együtt meghívja.

Papiroson, zárópecsét töredéke. I. Levéltár, Elench. XIX., fasc. I. No. 52.⁸²

A levél, a petrelini Bornemisza lányok sorsáról intézkedik, de nincs tudomás róla és nem is találtam igazoló adatot eddig arra, hogy a levélben kijelölt házasság valóban megkötöttet volna. Ellenben a fejedelem felesége valóban kiházasított egy Bornemisza lányt, mégpedig Annát, feleségül adva Apafi Mihályhoz. Ennek ténye levelezésben maradt fenn.

Susanna Lorantffy, Celmi quondam principis dni Georgii Rakoczy etc. vidua Spectabilis et magnifice Dne nobis honorande. Salutem et finnem prosperitatem. Néhai nemzetes Bornemisza Pál uram árváját Annát, melyet kicsinségétől fogva atyja jámbor szolgálá-lat j ára nézve udvarunkban neveltünk, Ígervén nemzetes Apafii Mihálynak örök házastársul, megadásának napját rendeltük ad 10. diem futuri mensis Junii pocsai házunknál. Kinek megadása, hogy a kglmetek jelen létével is tiszteltessék, kglmedet jóakarattal requiráljuk, az megnevezett napon és helyen, tizenkét órára szerel-mes házastársával együtt jelen lenni ne neheztelje. Abbeli jó-akarátját kglmeteknek kglmessen veszszük. Tartsa meg Isten jó egészségben kglmedet. Datum in arce nostra Sárospatak, die 18 Maii 1653.

Susanna Lorantffy mp.

Kívül : Spectabili et magnifico Dno Francisco Bethlen de Keresd etc. Nobis benevolo. (Zárópecsét.)⁸³

A házasság meg is kötöttet, erről I. Apafi Mihály is megemlékezik naplójában. De nem sokáig maradhatott ebesfalvi birtokán felesége mellett, mert egy nagyszabású hadjárat indult nem sokkal ezt követően útjára, amely után Apafi Mihály élete gyökeres fordulatot vett.

Apafi Mihály, Rákóczi sikertelen lengyelországi hadjáratában 1657-ben, tatár fogságba esett. Váltásdíja változó, de mindig magas összeg. Naplójából tudjuk végül 12 000 talléron szabadul, 1660 novemberében. Addig is Anna, 1657-től folyamatosan azon munkálkodik, hogy férje éppen aktuális váltásdíját előteremtse. Értékei java részét eladja vagy zálogba tesz. A birtokok sem képeznek kivételt, amit lehet, elad belőle. Testvérei Kata és Zsuzsanna, hogy segítsenek rajta, megveszik tőle a petrelini birtokot, amiből a család előneve is származott. (petrelini Bornemisza – P.A) A birok, adásvételét és annak visszhangját a Teleki Mihály-féle levelezésben tudjuk nyomon követni.

⁸² Ua. 255.

⁸³ *Lukinich Imre*: Keresdi Bethlen Ferencz levelezése II. közlemény. Magyar Történelmi Tár, 4 sorozat – 8 kötet. 228-258.

1659. január 18. Bornemisza Kata levele Teleki Mihályhoz: „...az petrelini jószágot megvettem az öcsémtől...bizony csak hiába adtam ki az kevés pízemet... azzal a pízzel valóban szép jószágot vehettem volna.”⁸⁴ Január 30-án Kata még mindig nem békült ki a „szerzeményével”, és egy új adattal is szolgál, az javak árával: „...megvettem az petrelini régen elveszett volna, amit érte adtam, de soha az öcsémtől meg nem maradhattam. Nénémasszony vette Venter vette meg az váradi szőlővel együtt, a többit én vettem meg, csak a váradi háza vagyon, ha Kegyelmed megveszi, oda adja öcsém.”⁸⁵ Tehát Kata elméletileg 3000 tallért fizetett Annának, Bornemisza Zsuzsanna vette meg Venter, és finoman utal arra, jó lenne, ha a főúr pedig a váradi házat venné meg. Zsuzsanna, Telekihez írt levelében tudósítja a főurat 1659. Január 30-án, hogy Venter és a váradi szőlő birtokosa immár ő lett, és kéri, hogy egy régebbi ígéretet annak anyjától váltson be mihamarább, természetesen pénzre. „törekedjék Kegyelmed asszonyunk előtt az szegény Apafi Mihályné mellett, a mely ötszáz tallért ígért volt, adná meg ő nagysága, mivel szintén most kívántatnék a bizonyos embertől küldené be is nyavajásnak.”⁸⁶ Hogy Zsuzsanna sem elégedett a vétellel szintén a levelezésből tudjuk, 1659. Február 8. „...mivel ha Isten egy kűs csendességet adna, kimennék, s a szőlőt elcserélném.”⁸⁷

A levelezésből tehát az derül ki, hogy Anna tulajdonát képezte apjuk után a „névadó” petrelini birtok, Venter és Váradon is egy udvarház.

Apafi ugyan a szabadulását követően hazatér Ebesfalvára, hogy a fogság kínjait kipihenje, és végre igazi családot alkothasson feleségével. Azonban hiába a viszontlátás boldogsága 1660 novemberében, most nem egy újabb hadjárat zavarja meg a családi békét, hanem 1661 szeptemberében egy portai lovas követ érkezik, hogy rögvest magával vigye a nem kissé megriadt Apafit. Anna szinte esztét veszti az újabb „csapás” hallatán. A férje a török elé! Semmi jóra nem számítanak, de ha menni kell, menni kell. Az aggodalom tovább fokozódik. Anna szülőágya mellől viszik el férjét. A török tábor felé menet, éri utol Apafit az örömhír, megszületett a kisfia. Legalább a családja egészséges. De vele mi lesz? Miért hívatta a török? Talán valamiért a fejét vétetik? A fej nem hullik porba, de egy életre szóló súlyos és nyomasztó terhet tesznek a vállára. Erdélyországot. Az évtizedek alatt a vállak hol erősen tartanak, hol megrogynak a rá mért csapások alatt, de a szív soha nem hagyja Erdélyt sorsára. Apafi egy török, tatár által feldúlt, megcsonkított, feldúlt, járványok által tizedelt országot kapott, rossz természettel sújtott fejedelemséget kap fényes külsőségek közepette, amiért háláját igen csak megrakott ajándékos szekerekkel, tömött pénzeszsákokkal kellett kimutatnia, a „nagylelkűen” 40 000 aranyra leszállított adó mellett, néha a semmi-ből előteremtve azokat.

⁸⁴ A római szent birodalmi gróf széki Teleki családoklevéltára, Teleki Mihály levelezése, Első kötet, 1656 – 1660. Budapest, 1905. Szerkeszti: Gergely Sámuel. 323. (továbbiakban: Teleki Mihály levelezése I.)

⁸⁵ Ua. 328.

⁸⁶ Ua. 326- 327.

⁸⁷ Ua. 338.

Mire támaszkodhatott? A fejedelmi és magán birtokok jövedelmeire és az adókra. Sajnos egyikre sem lehet azt mondani, hogy stabil jövedelemforrás lett volna. Az adók beszedése akadozott, késett, jórészt elveszett az adószedők kezei-zsebei között. A föld termése ki volt téve az időjárás viszontagságainak, hol aszály sújtotta, hol a mérhetetlen árvíz. De mégis ezek alkották a bevételek jelentős hányadát. A két jövedelemforrás közül a birtokokkal szeretnék részletesebben foglalkozni, jelen munka keretében I. Apafi Mihály és fia, II. Apafi Mihály idejében. Az előző oldalakon láthattuk, hogy az Apafi família igen jelentős magánbirtokokkal rendelkezett, és Anna is jelentős ingatlanokat vitt a házasságba.

A Porta folyamatos követelése, a kötelező és elvárt ajándékok, a bécsi udvarral való kapcsolatfelvétel keresése, a hadjáratok folyamatosan kimerítették I. Apafi Mihály kincstárát. Az adók beszedése is akadozott, nem kevés tallér tűnt el az adóbeszedők feneketlen mély zsebeiben sem. I. Apafit és Annát nemcsak az aggasztotta, hogy mit tudnak anyagi téren és jószágok tekintetében az utókorra hagyni, hanem az is, lesz-e egyáltalán olyan, akinek tovább tudják majd mindezeket adni. Gyermekükéről egyetlen hiteles forrás áll egyelőre rendelkezésre, I. Apafi Mihály naplója. A naplóban szereplő gyermekek számát azonban minden esetben fenntartással kell kezelni. 9 gyermeket említ a napló. De hogy a napló megkezdése előtt, 1661. szeptember született-e gyermekük, vagy a napló időszakában élt-e olyan gyermek, amely nem kerül említésre, nem tudhatjuk biztosan. A kilenc gyermek közül a hetedik, Mihály éri csak meg a felnőtt kort, a többi gyermek 3-7 évesen, 1 naposan vagy pár hónaposan elhalálozott. Ugyanakkor halvaszületett csecsemőről is ír a napló. A fejedelmi pár, gyermekeik halála felett érzett mérhetetlen fájdalom csillapíthatatlan. Egyetlen gyermekük számára érthető módon minden meg szeretnének adni és biztosítani a jövőjét. Anna végrendelete a jövedelmező jószágok átörökítésével, az 1681-es választás, az 1684-es portai elismerő okirat mind erre irányult.

Azzal azonban egyikük sem számolt, hogy gyermekük nagyon hamar árvaságra jut. A kis Mihály 1688-ban elveszítette édesanyját, Annát, majd alig 2 évre rá apja is eltávozott az élők sorából. A gyermek választott, de egyik nagyhatalom által sem elismert fejedelem azonnali célpont lett. A Porta nem adott adhnamét, Bécs vonakodik állást foglalni nagykörtségéig, a mellette lévő főurak csak saját hasznukat hajtják a kárára. A gyermek fejedelmet meg kell fosztani hatalomtól és birtokoktól egyaránt, mert a bécsi politika útjában áll. Folyamatos küzdelem kezdődik meg jogosan birtokolt jószágai megtartása érdekében. A küzdelemben, társa lesz felesége, de ketten sem tudnak megbirkózni a feladattal, amelyhez nem kevés pénz szükségeltette volna, hogy sikereket érjenek el. De éppen a pénz az, amelyet nem juttatnak el hozzá időben. Hiába vásárolják meg Huszt várát, az árát nem térítik meg, hiába a szerződésben rögzített 10 000 Ft apanázs, ezek visszatartása és a fényűző életmódja együttesen vezette el odáig, hogy: „... egy oly hű fejedelmet... együgyű alattvalói szeretetből feláldozta és hagyta ily nyomorultan elveszni”⁸⁸ a bécsi udvar.

⁸⁸ *Jakab*: II. Apafi Mihályné. 671.